

Zniekształcenia poznawcze u sprawców wykorzystania seksualnego dziecka. Konceptualizacje pojęcia

Child molesters' cognitive distortions. Conceptualizations of the term

Filip Szumski, Monika Zielona-Jenek

Instytut Psychologii UAM w Poznaniu

Summary

The concept of cognitive distortion was created by A. T. Beck and it is one of the key-concepts of cognitive psychotherapy. In the 80s of the twentieth century, researchers began to use it in studies of sexual offending, but with reference to the social learning theory rather than to the theory of cognitive psychotherapy. Subsequent authors continued the use of this term in the determinants of child molestation and defined them as products emerging from specific implicit theory of the offender, the judgements resulting from his beliefs, values and actions, dysfunctional cognitive schemas, deviant cognitive practices undertaken in the interaction of internal and external components of perpetrator's cognitive system and his social practices. The primary theoretical background in the description of the concept of cognitive distortions of child molesters was the social cognition theory, but it was complemented with the assumptions of the theory of cognitive psychotherapy, extended theory of mind and discursive psychology perspective. Particular concepts describe the cognitive distortions relating them to different classes of cognitive phenomena: products, processes and structures, and the only thing they have in common is their incompatibility of their content to the social norms. Giving this concept a normative nature leads to internal contradictions within the conceptions that concern it. Moreover, using it to explain the various processes oversimplifies the picture of this phenomenon and leads to contradictions between theories. It is, therefore, necessary to consider replacing the term cognitive distortions with alternative and more precise concepts.

Słowa kluczowe: zaburzenia poznawcze, przestępstwa seksualne, wykorzystywanie seksualne dzieci, sprawcy przestępstw, pedofilia

Key words: cognitive disorders, sex offences, child sexual abuse, offenders, pedophilia

Wstęp

Pojęcie zniekształceń poznawczych pochodzi z aparatu pojęciowego psychoterapii poznawczej. Jako pierwszy zastosował je Beck [1], pisując poznawczą koncepcję depresji. Na podstawie obserwacji klinicznych i badań doszedł on do wniosku, że u źródeł zaburzeń psychicznych leży zaburzone myślenie, odzwierciedlone w systematycznych błędach chorej osoby na temat własnych doświadczeń. Idea Becka została rozwinięta w praktyce klinicznej i zweryfikowana w badaniach na tyle, by w latach 80. XX wieku osiągnąć status „systemu”, składającego się z teorii osobowości i psychopatologii oraz modelu psychoterapii. Z czasem rozszerzono spektrum zaburzeń psychicznych, w których stosuje się terapię poznawczą, . n. o schizofrenię, zaburzenia osobowości, uzależnienia, zaburzenia związane ze stresem[2].

We współczesnym rozwinięciu teoria poznawcza opiera się na kilku założeniach. Za kluczowe dla rozumienia zachowania uznaje się w niej funkcje poznawcze, które regulują wnioskowanie o teraźniejszości (o sobie samym i otoczeniu), przyszłych zdarzeniach oraz możliwościach ich kontroli. Według założeń teorii, doświadczenia życiowe jednostki gromadzone są w postaci schematów poznawczych. Odpowiadają one za nadawanie znaczenia, czyli subiektywnej interpretacji sytuacji, w jakiej jednostka się znajduje, oraz jej relacji do tego kontekstu. Nadawanie znaczenia aktywizuje strategie adaptacji jednostki i kontroluje inne systemy psychologiczne – uwagi, pamięci, emocjonalne i behawioralne. Nadawanie znaczenia odbywa się często w sposób automatyczny, nieświadomy (myśli automatyczne powstające na podstawie bardziej ogólnych przekonań kluczowych i pośredniczących), może jednak także być efektem bardziej refleksyjnego, świadomego i krytycznego przetwarzania informacji.

Znaczenia, które jednostka nadaje sytuacjom, są konstruowane aktywnie i na bieżąco. Oceniać je można w kategoriach adekwatności do kontekstu (trafności) lub celu (użyteczności). Błędy w poznawczej treści (znaczeniu) lub przetwarzaniu informacji (opracowaniu znaczenia) nazywane są zniekształceniami poznawczymi i rozważane jako nieprzystosowawcze dla jednostki. Jednostka może posiadać predyspozycje do tworzenia specyficznych zniekształceń poznawczych, a tym samym do rozwinięcia zespołów objawowych, takich jak np. depresja czy zaburzenia lękowe [3, 4].

Pojęcie zniekształceń poznawczych, pochodzące z koncepcji Becka, zostało zaadaptowane także na grunt badań nad przestępczością seksualną. Jako pierwsi zastosowali je w 1984 roku Abel, Becker i Cunningham-Rathner do opisu i interpretacji specyficznych wypowiedzi sprawców na temat dokonanych aktów seksualnego wykorzystania dziecka [5]. Pomimo zbieżności pojęć, ich prace nie były jednak oparte na teorii Becka. By osadzić to zagadnienie w szerszym kontekście wyjaśnień zachowań antyspołecznych, dwołali się do teorii społecznego uczenia się Alberta Bandury [6]. Prace kolejnych autorów opisujących zniekształcenia poznawcze sprawców opierały się przede wszystkim na teorii poznania społecznego [7, 8].

Widoczne od lat 80. szerokie zainteresowanie tym zagadnieniem oraz zróżnicowane podstawy teoretyczne przyjmowane przez badaczy zaowocowały różnorodnością konceptualizacji tego pojęcia. W dyskusjach nad jego zakresem znaczeniowym zauważyć można współcześnie krytycyzm, zarzuty nadmiernej ogólności i przez to

braku użyteczności [9, 10]. Widoczne są także autorskie propozycje stosowania alternatywnych, doprecyzowanych pojęć, takich jak np. poznanie włączone w etiologię [11] albo nieprawidłowe/zniekształcone czynności poznawcze [12].

Celem przedstawianej pracy była analiza sposobu definiowania pojęcia zniekształceń poznawczych w literaturze opisującej sprawstwo seksualnego wykorzystania dziecka.

Punkt wyjścia – konceptualizacja Abla

Abel, Becker i Cunningham-Rathner [5] określili zniekształcenia poznawcze jako przekonania powstające, gdy mężczyzna¹ zdaje sobie sprawę, że jego zainteresowania seksualne są sprzeczne z normami społecznymi. Wprawdzie normy społeczne nie wpływają na zmianę zainteresowań seksualnych, jednak pojawiająca się rozbieżność zainteresowań i społecznej oceny powoduje napięcie i utrudnia spełnienie pragnienia. U przyszłego sprawcy powstają zatem specyficzne myśli i postawy, które mają zredukować napięcie i umożliwić realizację seksualną. W późniejszych pracach autorzy twierdzili, że zniekształcenia poznawcze to także „wewnętrzny proces obejmujący usprawiedliwienia, spostrzeżenia i oceny stosowane przez przestępców seksualnych do racjonalizacji wykorzystania seksualnego dziecka” [14]. Opisali oni siedem zniekształceń wyrażanych przez sprawców wykorzystania seksualnego dziecka, takich jak np. „dziecko, które nie przeciwstawia się fizycznie odbyciu kontaktu seksualnego, chce seksu” lub „dorosły, który tylko dotyka ciała i genitaliów dziecka, tak właściwie nie zachowuje się seksualnie wobec niego, więc nie powoduje żadnej krzywdy”.

Zaproponowanej przez Abla i wsp. konceptualizacji pojęcia zarzucono fragmentaryczność oraz niekonsekwencję, opis zniekształceń zarówno w kategoriach przekonań, jak i procesu, przy jednoczesnym wymienianiu typowych treści, co sugerowałoby odnośnienie się także do kategorii produktów poznawczych [10, 15]. Kolejne próby opisu pojęcia miały te braki uzupełnić.

¹ W toku analiz kolejnych konceptualizacji pojęcia zniekształceń poznawczych widoczne jest odnośnienie się badaczy prawie wyłącznie do zjawiska przestępczości seksualnej mężczyzn. Autorzy wprowadzili formułując opisy koncepcji w sposób ogólny, pisząc o funkcjonowaniu poznawczym „jednostki”, „osoby” czy też „sprawcy”, jednak dokonując weryfikacji empirycznej odnoszą się właściwie wyłącznie do badań prowadzonych na mężczyznach. Wydaje się, że przyjmują założenie, że ich koncepcje i badania dotyczą sprawstwa mężczyzn, ale nie formułują go wprost. Badania, a także próby teoretycznego opisu zniekształceń poznawczych kobiet – sprawczyń przestępstw seksualnych, znajdują się w początkowej fazie rozwoju, wychodząc obecnie z okresu poszukiwania specyfiki działania sprawczyń w odniesieniu do modeli sprawców – mężczyzn [13]. O ile zastosowanie ogólnych modeli poznawczych do węższego zagadnienia przestępczości seksualnej mężczyzn jest logicznie uzasadnione, o tyle próba odwrotnego działania (zastosowanie modeli wypracowanych w odniesieniu do mężczyzn do wyjaśnień ogólniejszych, dotyczących również kobiet – sprawczyń) wydaje się obarczone ryzykiem uproszczenia lub zniekształcenia obrazu zagadnienia. Wątek ten, jakkolwiek interesujący, nie będzie rozwijany w niniejszym artykule ze względu na jego poboczny charakter dla głównych rozważań.

Zniekształcenia poznawcze jako manifestacja specyficznych ukrytych teorii

Ward wskazał, że konceptualizacja pojęcia zniekształceń poznawczych zaproponowana przez Abla skupiona była na zewnętrznych ich przejawach – produktach poznawczych, nie opisywała zaś mechanizmu, który prowadzi do ich powstania i ekspresji [16]. Wraz z Keenanem zaproponowali, by opisać zniekształcenia poznawcze jako „manifestacje przyczynowych ukrytych teorii sprawy dotyczących jego samego, ofiary, otaczającego ich świata oraz relacji między tymi elementami” [17].

Ukryte teorie to specyficzny rodzaj schematów poznawczych, których funkcją jest umożliwianie rozumienia zjawisk w otaczającym świecie społecznym. Zawierają informacje dotyczące stanów umysłu innych, okoliczności ich pojawiania się i ekspresji w zachowaniu. Nazwa „ukryte teorie” wskazuje na podobieństwo do teorii naukowych [17, 18]. Zawierają one założenia co do natury świata. Wskazują związki przyczynowo-skutkowe dotyczące zachowań ludzi w różnych kontekstach. Są złożone z wzajemnie powiązanych elementów (przekonań/sądów), a także względnie spójne wewnętrznie. Wyznaczają sposób interpretacji faktów poprzez wskazywanie ich istotnych elementów oraz nadawanie im znaczenia. Tym, co różni ukryte teorie od teorii naukowych, jest znacznie mniejsza podatność na zmiany pod wpływem niezgodnych z nimi informacji. Ukryte teorie wpływają na przewidywanie zachowań innych ludzi, wybór własnych zachowań oraz oczekiwania co do reakcji innych na nie. Określenie „ukryte” (*implicit*) oznacza, że są rzadko i trudno artykułowane wprost, przejawiają się natomiast w zachowaniach i interpretacjach sytuacji zewnętrznych [16].

Choć ukryte teorie kształtują się głównie w dzieciństwie, mogą ulegać przemianom w późniejszym życiu. Dwek, Chiu i Hong wskazują, że ukrytym teoriom przysługuje przymiot adaptacyjności, a nie poprawności [18]. Określając sposób rozumienia rzeczywistości, przynoszą jednostce korzyści lub straty. Adaptacyjności ukrytej teorii nie wyznacza sama jej treść, lecz dopasowanie treści do okoliczności. Te same ukryte teorie mogą być wysoce adaptacyjne w jednych warunkach, ale dezadaptacyjne w innych.

Ward i Keenan wskazują, że ukryte teorie sprawców wykorzystania seksualnego dziecka wyróżniają ich specyficzna treść [17]. Na przykład ukryta teoria sprawcy może być zbudowana wokół przekonania, że aktywność seksualna dorosłego z dzieckiem nie jest dla nieletniego krzywdząca, że ma charakter neutralny lub nagradzający. Na podstawie tej teorii może powstać następujące rozważanie: „jeśli czyn był pozbawiony przemocy fizycznej, to nie był szkodliwy” bądź „czyn włączony w inną aktywność, np. zabawę, jest normalną, nieszkodliwą częścią tej aktywności”. Choć nie wszystkie ukryte teorie generujące zniekształcenia poznawcze zawierają treści związane z seksualnością, wszystkie są powiązane z mechanizmem etiologii wykorzystania seksualnego dziecka.

Ward, Polashek i Beech twierdzą, iż opisane ujęcie zniekształceń poznawczych cechuje wysoka spójność wewnętrzna i zewnętrzna oraz szerokie możliwości stosowania w analizach teoretycznych i empirycznych [15]. Zalety te znalazły odzwierciedlenie w licznych badaniach, które przyjęły tę koncepcję jako teoretyczną podstawę. Za słabe strony konceptualizacji uznaje się jednak brak opisu charakteru związków motywacji i doświadczeń afektywnych z posługiwaniem się ukrytymi teoriami, zbytnie akcentowanie podobieństwa ukrytych teorii do teorii naukowych, brak opisu mecha-

nizmu pośredniczącego między doświadczeniami rozwojowymi a ukształtowaniem specyficznych ukrytych teorii oraz ich roli w popełnieniu pierwszego i kolejnych przestępstw seksualnych.

Zniekształcenia poznawcze jako sądy wydawane przez jednostkę

Ponieważ badania oparte na koncepcji Warda i Keenana jedynie częściowo ją potwierdziły, kolejni autorzy podjęli wysiłki na rzecz jej uzupełnienia [8]. Przykładem jest model zniekształceń poznawczych jako sądów (Judgment Model of Cognitive-Distortions – JMCD) [19, 20]. W modelu tym zniekształcenia poznawcze rozumiane są jako sądy dotyczące istotnych dla sprawstwa aspektów rzeczywistości, które mogą być rezultatem posiadania określonych przekonań, uznawania wartości, podejmowania działań lub też interakcji między tymi elementami.

Ward, Gannon i Keown wskazują, że wcześniejsze konceptualizacje najpełniej opisywały grupę zniekształceń poznawczych opartych na przekonaniach. Do takich konceptualizacji zaliczyli m. n. opisany wcześniej model zniekształceń poznawczych jako manifestacji ukrytych teorii. Jako najsłabiej opisaną w literaturze grupę wskazali zniekształcenia oparte na uznanych przez jednostkę wartościach. Inspiracją do opisu tej grupy zniekształceń był Model Dobrego Życia wyjaśniający mechanizmy sprawstwa przestępstw seksualnych [21, 22]. Zgodnie z jego założeniami sprawcy cenią te same wartości co wszyscy ludzie, to znaczy zdrowie, wiedzę, relacje interpersonalne, kreatywność czy poczucie autonomii. Często jednak albo nie posiadają wystarczających zasobów, by po nie sięgać w społecznie akceptowany sposób, albo nie dostrzegają takich sposobów. Tworzenie sądów, uzasadnień dla osiągania ważnych dla jednostki celów przy użyciu zachowań przestępczych (np. seksualnego wykorzystania dziecka) wyjaśniane jest jako druga możliwa ścieżka powstawania zniekształceń poznawczych. Zniekształcenia oparte na działaniach, a więc trzecia grupa, odzwierciedlają próby zmiany znaczenia czynu sprawcy tak, by był on dla niego akceptowalny. Grupę tę odnosić można do opisywanych już we wczesnych pracach Abla racjonalizacji podjętych działań.

Ward, Gannon i Keown nie określają jednoznacznie relacji między modelem zniekształceń jako sądów a koncepcją ukrytych teorii. Kilkakrotnie wskazują, że model ukrytych teorii dotyczy jedynie zniekształceń na podstawie przekonań. Z drugiej jednak strony twierdzą, że zniekształcenia poznawcze każdego typu są zorganizowane w „sieci tematyczne”, które następnie opisują w odniesieniu do pięciu rodzajów ukrytych teorii opisanych przez Warda i Keenana.

Zniekształcenia poznawcze z perspektywy teorii umysłu rozszerzonego

Inną próbą rozwinięcia koncepcji Warda i Keenana była próba odniesienia jej do teorii umysłu rozszerzonego [12, 23]. Zgodnie z jej założeniami system poznawczy człowieka ma charakter hybrydowy, obejmujący poza elementami wewnętrznymi (schematami, przekonaniem) także elementy zewnętrzne, fizyczne oraz społeczne. osiadanie specyficznych ukrytych teorii nie wystarczy, by jednostka prezentowała

zniekształcenia poznawcze, dla ich powstania konieczna jest również obecność elementów zewnętrznych, takich jak np. dostęp do specyficznych przedmiotów (pornografia dziecięca), uczestnictwo w określonych strukturach społecznych lub kulturze (kontakt z osobami aprobującymi czyny pedofilne, funkcjonowanie w grupie społecznej o rozmytych granicach relacji dorosły–dziecko). Zniekształcenia poznawcze są w tym ujęciu aspektem dewiacyjnych czynności poznawczych, niespełniających normatywnych standardów, skutkiem interakcji wewnętrznych i zewnętrznych elementów systemu poznawczego jednostki. Posiadanie określonych zniekształceń poznawczych nie musi być zatem stałą cechą sprawców. Mogą oni przejawiać zniekształcenia poznawcze jedynie w określonych sytuacjach lub kontekstach, w innych zaś (np. w toku diagnozy i terapii) tendencja do ich przejawiania może spadać. Opisane rozwinięcie koncepcji Warda [23] nie zostało w pełni dopracowane i mając dotąd status hipotezy.

Zniekształcenia poznawcze jako schematy

Mann i Beech zaproponowali opis zniekształceń poznawczych przestępców seksualnych w kategoriach schematów poznawczych [24]. Ich konceptualizacja jest w zasadzie dotąd jedyną, która wprost nawiązuje do prac Becka. Autorzy definiują schematy poznawcze jako struktury zawierające powiązane tematycznie przekonania i postawy lub też ich wzorce, rozwijane przez jednostkę w toku nadawania znaczenia doświadczeniom życiowym. Schematy poznawcze kierują procesami uwagi, percepcji, oszczędzając tym samym zasoby poznawcze i umożliwiając skrócone, automatyczne przetwarzanie docierających do jednostki informacji. U sprawców mają one charakter dysfunkcyjny. Powstałe w wyniku ambiwalentnych lub negatywnych doświadczeń rozwojowych, są używane do ich zrozumienia i nadawania znaczenia. Schematy te prowadzą także do powstawania zniekształconych przekonań i ocen w odpowiedzi na uruchamiające je bodźce w otoczeniu [25].

Aktywacja dysfunkcyjnych schematów poznawczych powoduje przetwarzanie informacji w sposób, który w interakcji z działaniem innych czynników (deficyty intymności, impulsywność, słaba samokontrola, dewiacyjne zainteresowania seksualne) może doprowadzić do popełnienia przestępstwa seksualnego. Autorzy koncepcji wskazują, że zniekształcone schematy poznawcze, poza dysfunkcyjną strukturą treściową, charakteryzują się chroniczną dostępnością. Łatwo podlegając aktywacji, w dużym stopniu oddziałują na bieżące procesy przetwarzania informacji.

O ile same schematy poznawcze oraz proces ich aktywacji odbywa się w sposób automatyczny, poza świadomością jednostki, o tyle powstające na ich podstawie przekonania dostępne są wglądowi. Zarówno zbudowane w toku refleksyjnego, świadomego przetwarzania informacji, jak i powstałe w toku przetwarzania automatycznego, oddziałują na zachowanie jednostki. Znaczenie drugiej grupy przekonań rośnie w sytuacjach presji czasowej, a także gdy zasoby poznawcze jednostki zaangażowane są równolegle w inną aktywność.

Na podstawie opisanego ujęcia zniekształceń poznawczych prowadzono badania wśród sprawców przestępstw seksualnych [26, 27]. Używa się w nich zróżnicowanych

metod: wywiadów, kwestionariuszy oraz metod opartych na wskaźnikach behawioralnych, wskazując na wagę docierania do głębszych struktur poznawczych badanych (artykułowane przez sprawców myśli, przekonania czy postawy traktowane są jako powierzchniowe „produkty”, efekt przetwarzania informacji opartych na głębszych strukturach) [25, 28]. Na podstawie badań opisano specyficzne treściowo schematy poznawcze związane z przemocą seksualną: schemat urazy, potrzeby szacunku/kontroli (częstsze u sprawców gwałtów na osobach dorosłych) oraz schemat poczucia bycia bezwartościowym u sprawców wykorzystania dziecka. Ann i Beech opisują także istnienie dwóch strukturalnie różnych typów schematów u sprawców [24]. Pierwszy typ to schematy dotyczące określonych kategorii poznawczych, czyli np. stereotypy na temat kobiet i dzieci. Prowadzą one do tendencyjnego przetwarzania informacji, zwłaszcza niejednoznacznych. Drugi typ to schematy ogólniejsze, związane z przekonaniem dotyczącymi siebie, innych ludzi i świata. Autorzy zakładają, że schematy drugiego typu mają charakter „trybu działania” i jako takie szczególnie oddziałują na funkcjonowanie sprawcy, wpływając na sieć skojarzeń, uruchamiając specyficzne myśli, uczucia i zachowania jednostki („tryb” jest pojęciem obecnym także w nowszych pracach Becka) [4].

Choć koncepcja zniekształceń poznawczych jako dysfunkcyjnych schematów wydaje się propozycją spójną teoretycznie i empirycznie płodną, jej krytycy wskazują na obszary wciąż wymagające dopracowania. Należą do nich m. n. kwestie warunków aktywacji dysfunkcyjnych schematów oraz charakteru związków między schematami a podjęciem przestępstwa seksualnego.

Zniekształcenia poznawcze jako działania społeczne

T. Auburn wskazał, że wcześniejsze ujęcia koncentrowały się na treściach wypowiedzianych przez sprawców, określając je jako zniekształcenia poznawcze, w znacznym stopniu ignorując kontekst ich pojawiania się [29]. Prowadziło to do uznania wypowiedzi sprawców jako odzwierciedlenia ich wewnętrznych przekonań. Ignorowano przy tym jednak, że jednostka wypowiadająca analizowane treści została wcześniej określona przez innych ludzi jako przestępca seksualny i jest często przez nich konfrontowana z tą pozycją. Uruchamiać to może dążenie jednostki do minimalizowania swojej odpowiedzialności za czyn społecznie negatywnie oceniany. Autor, stosując analizę dyskursu dla nagrań i transkrypcji sesji terapeutycznych, stwierdził, że funkcją treści określanych na podstawie wcześniejszych definicji jako zniekształcenia poznawcze jest najczęściej minimalizowanie odpowiedzialności. Są to zatem działania społeczne, odejmowane w interakcji z drugą osobą, nie zaś prosta ekspresja wewnętrznych przekonań jednostki. Postawił przy tym hipotezę, że dyskurs dotyczący przestępstw seksualnych przybiera specyficzne formy, w których generowanie wypowiedzi nazywanych zniekształceniami poznawczymi może być elementem roli społecznie przypisanej sprawcom. Postawił tym samym pytanie o istotę fenomenu, którego przejawem ma być ekspresja określonych treści na temat wykorzystania seksualnego dziecka u jego sprawców: czy jest to fenomen związany z osobą sprawcy, czy może społecznym kontekstem jego funkcjonowania.

Wnioski

Dokonany przegląd podstawowych konceptualizacji prowadzi do wniosku, że zarówno pojęcie zniekształceń poznawczych sprawców wykorzystania seksualnego dziecka, jak i funkcje oraz sposoby ich powstawania są definiowane przez różnych autorów na wiele, bardzo odmiennych sposobów. ÓCiardha i Gannon twierdzą, że pojęcie zniekształceń poznawczych „zawiera w sobie systemy przekonań, usprawiedliwienia, spostrzeżenia, wydawane sądy, mechanizmy obronne, racjonalizacje, zaprzeczenia i minimalizowanie [znaczenia czynu]” [11]. Poszczególne koncepcje opisywania zniekształceń poznawczych sprawców odnoszą się do zróżnicowanych klas zjawisk poznawczych: do produktów, procesów i struktur. Opierają się także na zróżnicowanych podstawach teoretycznych. Pojęcie to prezentuje się zatem jako szeroki i wewnętrznie niespójny zbiór konstruktów.

Jedynym, co łączy różne konceptualizacje pojęcia zniekształceń poznawczych jest ocena ich treści jako niezgodnej z normami społecznymi. Powyższa teza pozwala wnioskować o prawdopodobnym przebiegu powstawania widocznej współcześnie niespójności w obrębie opisu pojęcia. Początkowo badacze i praktycy pracujący ze sprawcami wykorzystania seksualnego dziecka spotykali się z ich strony z wypowiedziami, których treść była niezgodna z normami społecznymi. Treści te przeczyły bądź podważały definiowanie sytuacji kontaktu seksualnego z dzieckiem jako wykorzystania czy przestępstwa. By treści te opisać i wyjaśnić zastosowano pojęcie zniekształceń poznawczych.

Posłużenie się terminem „zniekształcenia” oznacza przyjęcie założenia, że informacje mogą być przez jednostkę przetwarzane w sposób prawidłowy lub nieprawidłowy, czyli zniekształcony. Wydaje się, że aktualny kryzys wokół rozważanego pojęcia związany jest z ograniczeniem tego właśnie ukrytego założenia, na co argumenty odnaleźć można w pracach różnych autorów. Przykładowo, z koncepcji ukrytych teorii wynika, że są one efektem doświadczeń rozwojowych oraz że przysługują im przymiot adaptacyjności, zależnie od ich dopasowania do warunków funkcjonowania jednostki (a nie przymiot poprawności). Pojawia się jednak pytanie: czy jeśli jakaś właściwość ukrytych teorii jednostki jest adekwatnym efektem specyficznych warunków jej rozwoju lub kontekstu funkcjonowania, na jakiej podstawie określa się produkty poznawcze będące ich manifestacjami jako zniekształcone?

Do podobnego pytania prowadzą analizy idei Warda i Caseya [12]. Autorzy ci wskazują, że umysł jednostki i dokonywane przezzeń przetwarzanie informacji osadzone jest w strukturach wewnętrznych człowieka oraz zewnętrznym kontekście jego funkcjonowania (otoczenia, z którego pobiera informacje do przetwarzania, w odpowiedzi na które przetwarzanie podejmuje). Jeśli kontekst funkcjonowania jednostki jest specyficzny (np. przywoływana przez samych autorów kultura macho), a jednostka włącza tę specyfikę w przetwarzanie informacji, na podstawie jakiego kryterium produkty przetwarzania informacji jednostki określane są jako zniekształcone?

Spójne z powyższymi wątpliwościami pozostają także wnioski z analizy zjawiska z perspektywy psychologii dyskursywnej [29]. Zgodnie z jej założeniami wypowiedzi opisywane dotąd jako zniekształcenia poznawcze powstają w odpowiedzi na komunikaty ze strony otoczenia podkreślające odpowiedzialność sprawcy za popełniony

czyn. Uznać można, że dyskurs sprawcy z drugą osobą stanowi próbę jego odniesienia się do norm społecznych i znaczeń, jakie czynowi sprawcy nadaje druga osoba. Próbę tę opisywać można jako społeczne negocjowanie znaczeń czynu w dyskursie tych dwojga, dyskursu silnie wyznaczanego przez społeczny kontekst, w którym on przebiega. Zarówno z perspektywy psychologii dyskursywnej, jak i według innych autorów, szukanie usprawiedliwień dla własnego zachowania jest w takiej sytuacji typową i adaptacyjną reakcją [9, 30]. a jakiej zatem podstawie efekty takich reakcji określać jako zniekształcenia oraz przypisywać je wyłącznie osobie sprawcy i jego wewnętrznym, trwałym uwarunkowaniom? W kontekście opisanych wątpliwości założenie o istnieniu normatywnego sposobu myślenia oraz posługiwanie się określeniem „zniekształcenia poznawcze” w opisie przetwarzania informacji przez sprawców wydaje się dyskusyjne.

Innym następstwem określania wypowiedzi sprawców o ich czynach mianem „zniekształceń poznawczych” było znaczne uproszczenie obrazu tego zjawiska. Współcześnie wiadomo, że u podstaw niezgodnych z normami społecznymi wypowiedzi sprawców prawdopodobnie leży wiele różnych procesów, co uzasadniają dane o różnych funkcjach wypowiedzi sprawców i możliwym udziale zniekształceń w mechanizmach etiologii, usprawiedliwiania czynu popełnionego, radzenia sobie z oskarżeniami ze strony otoczenia. Różne koncepcje zniekształceń poznawczych odwoływały się do różnych procesów leżących u ich podłoża. W efekcie powstały rozbieżności i sprzeczności, gdyż teorie te opisywały różne zjawiska, ale określały je tym samym terminem – jako zniekształcenia poznawcze. Powstaje w tym miejscu pytanie, czy możliwe i zasadne jest utrzymanie jednego pojęcia dla opisu tak szerokiej klasy zjawisk.

Pojęcie zniekształceń poznawczych ma zarówno wartość historyczną, jak i ugruntowaną tradycję jego stosowania w literaturze dotyczącej sprawców przestępstw seksualnych: modelach etiologii [31, 32], ryzyka powrotności [33] oraz terapii [11]. Stanowi to argument na rzecz potrzeby podejmowania prób klaryfikacji terminu, analizy sposobów jego rozumienia, a także znaczenia, jakie wnoszą poszczególne ujęcia do opisu zjawiska. Przeprowadzona analiza prowadzi jednak do wniosku o poważnych ograniczeniach tego pojęcia. Pierwsze wynika z oparcia konstruktów na normatywnej wizji przetwarzania informacji. Drugie – z zawarcia w zakresie znaczeniowym szerokiej klasy różnorodnych zjawisk. Wydaje się, że uwidaczniające się w nowszej literaturze próby budowy pojęć alternatywnych i bardziej precyzyjnych stanowią ważną odpowiedź na wskazane ograniczenia. Otwierają bowiem możliwość rekonstrukcji dotychczas zgromadzonej, bogatej wiedzy na temat tego zagadnienia oraz stanowią mogą lepszą podstawę dla kontynuowania jego eksploracji.

Piśmiennictwo

1. Beck AT. *Thinking and depression: Idiosyncratic content and cognitive distortions*. Ach. Gen. Psychiatry 1963; 9:324–333.
2. Beck AT. *Przedmowa*. W: Beck JS, red. *Terapia poznawcza*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego; 2005. s. VII–IX.

3. Alford BA, Beck AT. *Terapia poznawcza jako teoria integrująca psychoterapię*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego; 2005.
4. Beck AT, Haigh EAP. *Advances in cognitive theory and therapy: the generic cognitive model*. Annu. Rev. Clin. Psychol. 2014; 10: 1–24.
5. Abel GG, Becker JV, Cunningham-Rathner J. *Complications, consent, and cognitions in sex between children and adults*. Int. J. Law Psychiatry 1984; 7:89–103.
6. Bandura A. *Social learning theory*. New York: General Learning Press; 1977.
7. Gannon TA, Ward T, Beech A, Fisher D. *Introduction*. W: Gannon TA, Ward T, Beech A, Fisher D. red. *Aggressive offenders cognition. Theory, research and practice*. hichester: John Wiley & Sons Ltd. s. 1–7.
8. Gannon TA. *Current cognitive distortion theory and research: An internalist approach to cognition*. J. Sex. Aggress. 2009; 15(3): 225–246.
9. Maruna S, Mann RE. *A fundamental attribution error? Rethinking cognitive distortions!* Leg. Criminol. Psychol. 2006; 11(2): 155–177.
10. Ciardha C, Ward T. *Theories of cognitive distortions in sexual offending: what the current research tells us*. Trauma Violence Abuse 2013; 14(1): 5–21.
11. Ó Ciardha C, Gannon TA. *The cognitive distortions of child molesters are in need of treatment*. J. Sex. Aggress. 2011; 17(2): 130–141.
12. Ward T, Casey A. *Extending the mind into the world: A new theory of cognitive distortions in sex offenders*. Aggress. Violent Behav. 2010; 15(1):49–58.
13. Gannon TA, Cortoni F. *Female sexual offender. Theory, assessment and practice*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd; 2010.
14. Abel GG, Gore DK, Holland CL, Camp N, Becker JV, Rathner J. *The measurement of the cognitive distortions of child molesters*. Ann. Sex Res. 1989; 2: 135–153.
15. Ward T, Polaschek DLL, Beech A. *Theories of sexual offending*. West Sussex: John Wiley's & Sons, Ltd; 2007.
16. Ward T. *Sexual offenders' cognitive distortions as implicit theories*. Aggress. Violent Behav. 2000; 5(5):491–507.
17. Ward T, Keenan T. *Child molesters' implicit theories*. J. Interpers. Violence 1999;14(8): 821–838.
18. Dweck CS, Chiu C, Hong Y. *Implicit theories and their role in judgments and reactions: A world from two perspectives*. Psychol. Inq. 1995; 6(4): 267–285.
19. Ward T, Gannon TA, Keown K. *Beliefs, values, and action: The judgment model of cognitive distortions in sexual offenders*. Aggress. Violent Behav. 2006; 11(4): 323–340.
20. Ward T, Keown K, Gannon TA. *Cognitive distortions as belief, value and action judgments*. W: Gannon TA, Ward T, Beech A, Fisher D. red. *Aggressive offenders cognition. Theory, research and practice*. hichester: John Wiley & Sons Ltd.; 2007. s. 53–70.
21. Ward T. *Good lives and the rehabilitation of offenders. Promises and problems*. Aggress. Violent Behav. 2002; 7: 513–528.
22. Ward T, Stewart CA. *The treatment of sex offenders: Risk management and good lives*. Prof. Psychol. Res. Pract. 2003; 34(4): 353–360.
23. Ward T. *The extended mind theory of cognitive distortions in sex offenders*. J. Sex. Aggress. 2009; 15(3): 247–259.
24. Mann RE, Beech AR. *Cognitive distortions, schemas, and implicit theories*. W: Ward T, Laws DR, Hudson SM. red. *Sexual deviance: Issues and controversies*. London: Sage; 2003. s. 135–153.

25. Beech AR, Bartels RM, Dixon L. *Assessment and treatment of distorted schemas in sexual offenders*. *Trauma Violence Abuse* 2013; 14(1): 54–66.
26. Mann RE, Hollin CR. *Sexual offenders' explanations for their offending*. *J. Sex. Aggress.* 2007; 13(1): 3–9.
27. Milner RJ, Webster SD. *Identifying schemas in child molesters, rapists, and violent offenders*. *Sex. Abuse* 2005;17(4): 425–439.
28. Fisher D, Beech AR. *The implicit theories of rapists and sexual murderers*. W: Gannon TA, Ward T, Beech A, Fisher D. red. *Aggressive offenders cognition. Theory, research and practice*. Hichester: John Wiley & Sons Ltd.; 2007. s. 53–70.
29. Auburn T. *Cognitive distortions as social practices: an examination of cognitive distortions in sex offender treatment from a discursive psychology perspective*. *Psychol. Crime Law*. 2010;16(1–2): 103–123.
30. Marshall WL, Marshall LE, Kingston DA. *Are the cognitive distortions of child molesters in need of treatment?* *J. Sex. Aggress.* 2011; 17(2): 118–129.
31. Ward T, Beech A. *An integrated theory of sexual offending*. *Aggress. Violent Behav.* 2006; 11(1): 44–63.
32. Ward T, Beech AR. *An integrated theory of sexual offending*. W: Laws DR, O'Donohue WT. red. *Sexual deviance*. New York, London: The Guilford Press; 2003. s. 21–36.
33. Thornton D. *Constructing and testing a framework for dynamic risk assessment*. *Sex. Abuse* 2002; 14(2): 139–153.

Adres: Filip Szumski, Monika Zielona-Jenek
Instytut Psychologii UAM
60-568 Poznań, ul. Szamarzewskiego 89

Otrzymano: 12.11.2014
Zrecenzowano: 19.01.2015
Przyjęto do druku: 24.01.2015